

Harun Tolasa'nın Osmanlı Edebiyatı Araştırmalarına Yaptığı Katkılar Üzerine*

An Assessment of Harun Tolasa's Contributions to Research on Ottoman Literature

Furkan ÖZTÜRK**

Özet: Bu makale, Harun Tolasa'nın genel çalışma alanları, özellikle üzerinde ısrarla durduğu konular hakkındadır. Divan tahlili, on altıncı yüzyıl tezkire dili ve üslubu, divan önsözleri ve otobiyografik metinler Tolasa'nın temel araştırma alanlarıdır. Vukufiyeti, titizliği ve model alınan eserleriyle Tolasa, Osmanlı edebiyatı çalışmalarında çok önemli bir bilim adamıdır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Edebiyatı, eleştiri, tezkire, divan tahlili, önsöz, otobiyografi

Abstract: This article focuses upon the works of Harun Tolasa (1938-83), especially those topics that he pursued with persistence. Harun Tolasa's primary areas of research were divan analysis, sixteenth century tezkire language and diction, divan preambles and autobiographic documentation. In respect to knowledge, fastidiousness, and model research, Tolasa was a very important scholar of Ottoman literature.

Keywords: Ottoman Literature, tezkire, divan analysis, preamble, autobiography

Osmanlı edebiyatı araştırmalarına büyük katkılar yapmış ve erken yaşlarda aramızdan ayrılmış iki büyük bilim adamından biri Mehmet Çavuşoğlu (1936-1987), bir diğeri de Harun Tolasa (1938-1983)'dir. Bu bilim adamlarının akademik yaşamları ve yaptığı çalışmalara bakılırsa iki önemli ortak özellik hemen göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, aynı hocadan yani Ali Nihat Tarlan (1898-1978)'dan doktora yapmış olmaları, diğeri ise doktora tezlerinin divan tahlili çalışması olmasıdır. Mehmet Çavuşoğlu Necatî Bey Divanı'nın, Harun Tolasa ise Ahmet Paşa Divanı'nın tahlilini yapmışlardır. Çavuşoğlu sonraki çalışmalarında daha çok eleştirel metin neşirleri üzerine yoğunlaşırken, Harun Tolasa on altıncı yüzyıl tezkirelerindeki dil, üslup ve edebiyat araştırması konuları üzerinde çalışmalar yürütmüştür.

Harun Tolasa'nın ilk önemli akademik çalışması olan "*Ahmet Paşa Divanı'nın Tahlili ve Semantik İndeksi*" adlı doktora tezi 1973 yılında *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* adıyla yayımlanmıştır. Tolasa'nın bu kitabı o yıllar için özellikle adıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu çalışma, içerik ve yöntem bakımından divan tahlili çalışmalarının modeli kabul edilen Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tedkîk* adlı kitabından sonra yayımlanmış ilk eserlerden biridir. Mehmet Çavuşoğlu'nun *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili* ve sonraki yıllarda Amil Çelebioğlu (1934-1990)'nun doktora öğrencilerinden Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Divanı (Tahlili)* ve Nejat Sefercioğlu'nun *Nevî Divanı'nın Tahlili* bu tür çalışmaların öncüleri olmaları yönüyle büyük

* Bu yazı, 16-18 Ekim 2009 tarihlerinde Mardin'de düzenlenen "V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda (Prof. Dr. Harun Tolasa Hatırasına)" sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, furkanozturk@akdeniz.edu.tr

Dünyası adlı eserinin Tarlan'dan sonra yapılan ilk tahlil çalışmalarından biri olması yönüyle değerlendirildiği görülür.

Harun Tolasa'nın Osmanlı Edebiyatı araştırmalarına asıl özgün katkısı, on altıncı yüzyılın en önemli üç şairler tezkiresini “*tezkirecilerin kendilerine özgü dikkat ve ifade özellikleri*”ni gözetererek bilimsel bir anlayışla ele alıp incelediği *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I* adlı kitabıdır (Araştırmacının benzeri yazıları için bkz. Tolasa, 1980, 199-230; 1982, 15-46). H. Tolasa'nın 1970 yılında ihtisas için gittiği Amerika'da edindiği bilgi ve deneyimleri de değerlendirdiği bu özgün doçentlik takdim tezi, 1983 yılında kitap olarak basılmıştır. H. Tolasa sözü edilen kitabın önsözünde bu çalışmadaki amaçlarını şöyle sıralar:

- 1) Bir tezkirenin gerçek mahiyeti ve muhtevası
- 2) Tezkire yazarının (ve dolayısıyla çağının) edebî anlayış ve değer sistemi
- 3) Tezkirecinin edebî araştırma-eleştiri metod ve üslûbu
- 4) Çağın edebiyat dünyası (Tolasa, 2002, XI)

Her çağın edebî bir eleştirisi olduğu ve “*kendilerini doğrudan birer edebî eleştiri eseri olarak görmemek bile*” tezkirelerin “*bu devrin edebî eleştirisini en çok temsil eden eserler*” olduğu düşüncesinden hareket eden Tolasa, çalışmasını iki genel başlık üzerine kurar: I. Biyografik Bilgi ve Değerlendirmeler; II. Edebî Kişilikle İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler. Edebî kişilikle ilgili değerlendirmeleri Tolasa, üç ana etken üzerine oturtur. Bunlar; yaratılış, şairin edebî kültürü ve çevre (okuyucu çevresi)'dir. İkinci bölüm yani tezkirecilerin şairlerin edebî kişiliğiyle ilgili bilgi ve değerlendirmeleri yaparken kullandıkları edebî eleştiri terimleri, Tolasa'nın özellikle dikkat çekmek istediği ve yoğunlaştığı bir bölümdür (Harun Tolasa'ya göre bu terimler, tezkireciler ve şairler tarafından gelişigüzel bir biçimde değil bilinçli ve tutarlı bir biçimde kullanılmaktadır. Bu konuya dikkat çeken başka incelemeler için bkz. Açıkgöz 2000, 149-160; Çapan, 2002, 11-48; Kılıç, 2003, 110-115; Dilçin, 2009, 123).

Kitabın ikinci bölümü, ilkin “*yaratılış bakımından şair*”i ele alan değerlendirmeleri içerir. Şairin yaratış özellikleri *tab*, *selîka*, *kabiliyet* terimleriyle; şairin doğal sanat kudreti ise *hoş*, *hûb*, *bed*; *latîf* (*lutf*, *letafet*); *selîm*, *nazik*, *zarîf*; *şûh*, *çalak*; *pâk*, *küşâde*; *pâk*, *nazîf*; *bülend*, *âlî*; *halavet*, *vekkâd*, *has*, *sâde*; *derrâk*, *cevherdâr*, *pür-güher* gibi niteleyici terimlerle değerlendirilir. Bu değerlendirmelerde Tolasa, şu açıklamayı yapma gereği duyar:

Aşağıda tek tek gözden geçireceğimiz bütün bu tavsif ve takdirler, gerçi bir şairin doğal sanat gücü üzerine, sanata dayalı, somut, ayrıntılara inen, özel durumları yakalayan ve bunu belgeleyen bir eleştiri olmaktan çoğunlukla uzak kalırlar, ama bir yandan şairin bu yönü üzerine genel bir fikir vermekten, diğer yandan da, sanatta doğal güç üzerine çağının düşünce, anlayış ve hassasiyetini yansıtmaktan geri kalmazlar (Tolasa, 2002, 202).

Bunun yanında, şairin yaratılış hali ve özelliklerini imleyen *icad*, *ibda*, *ihтира* terimlerinin tezkire dilinde “*şairliğin can damarı*”nı oluşturmaları, “*yaratma, yeni şeyler ortaya koyabilme, sanat eserine kişiliğinin damgasını vurabilme*” anlamında taşıdıkları önem büyüktür. Yine aynı paralelde şairin sanat kişiliği için önemli bir değer olan *tasarruf*, bir orjinallik göstergesi, alışılmışın dışına çıkıp ezber bozmayı nitelemekte; *bedîhe-gû*, *fevrîlik* terimleri ise düşünmeksizin anında söyleyebilme becerisini, bir takdiri nitelemektedir. Öte yandan tezkire dilinde verimlilik, bolluk ve gürlük gibi anlam alanlarını ifade eden *cevdet-i tab*' terimiyle birlikte yine aynı yolda söylenen *hiddet*, *sûrat*, *tizlik* terimleriyle de anında ve çabuk yazma becerisine gönderme yapılır. Yine bu çerçevede şairin sanatındaki incelik ve özeni anlatan *dikkat*, *müdekkik*; şairin “*değerliyi değersizden ayırt edebilme gücü*”nü vurgulayan *nekkâd*, *güher-senc*,

Bütün bu bakış açılarından anlaşıldığı üzere Harun Tolasa'nın "*Sehi, Latifi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*" adlı kitabı, özellikle tezkirelerdeki şair ve şiir için kullanılan terimlerin belli bir sınıflandırma ile derli toplu verilmesi bakımından zamanı için önemli bir araştırma alanı açmış, böylelikle özgün bir çalışma olarak model alınagelmıştır. Sözü edilen bu kitabı örnek alan ilk çalışmayı, on sekizinci yüzyıl tezkireleri üzerine Pervin Çapan yapmıştır (Çapan, 1993). P. Çapan, ayrıca diğer yazılarında Safayî tezkiresi ve Zatî divanı örneğinde eleştiri terimleri ve bir üslup ögesi olarak örnek verme işlemini önceleyerek bunların "*tezkire dili*"ne katkılarını ele alan yeni bakış açıları sunmuştur (Çapan, 2002, 11-48; 2009, 99-101). Yazar, "*Bir Üslup Unsuru Olarak Safayî Tezkiresinde Örnek Verme İşlemi*" adlı makalesini, Tolasa'nın "*Şair Tezkirelerinde Örnek Verme İşlemi*" adlı makalesindeki yöntem çerçevesinde incelemiş ve değerlendirmiştir. Yine bu konuda bir diğer önemli çalışmayı Filiz Kılıç, on yedinci yüzyıl tezkirelerini inceleyerek gerçekleştirmiştir. F. Kılıç, kitabının önsözünde bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:

Çalışmanın sistematığı, merhum Harun Tolasa'nın "Sehi, Latifi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I" adlı eseri ile Pervin Çapan'ın hazırladığı "18. yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi" adlı doktora tezindeki metottan faydalanılarak oluşturulmuştur. 17. yüzyıl tezkireleri hacim ve muhteva açısından 16. yüzyıl ve 18. yüzyıl tezkirelerinden farklılık gösterdiği ve onlara göre muhtasar olduğu için bizim planımız bu çalışmaların planıyla tam olarak örtüşmemektedir. Örneklenen metinler aracılığıyla yapılan takdim ve tavsiflerde, söz konusu eserlerle birleşen yorum ve değerlendirmeler yeri geldikçe belirtilmiş, zaman zaman tablolarla da mukayese yoluna gidilmiştir (Kılıç, 1998, X).

Harun Tolasa'nın açtığı bu alanda, bir diğer önemli çalışmayı "*Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit [Şairin Şaire Bakışı]*" adlı kitapla Menderes Coşkun yapmıştır (Coşkun, 2007). Araştırmacı, tezkireler yerine mesnevi ve divanlarda Osmanlı şairlerinin birbirleri ile ilgili övgü, eleştiri ve değerlendirmelerini ele aldığı önemli çalışmasında, şiir ve şair ile ilgili eleştiri örneklerinin yanında şairlerin birbirleri hakkındaki manzum değerlendirmelerine de yer vermiştir (Yazarın adı geçen kitabındaki bazı yazılar, daha önce aşağıdaki dergilerde yayımlanmıştır. Bkz. Coşkun, 2003, 313-368; 2005a, 87-128; 2005b, 163-174). Yine bu bağlamda önemli çalışmalardan biri de Yusuf Çetindağ'ın "*Şiir ve Tenkit [Türk, İran ve Arap Tezkirelerinde]*" adlı kitabıdır. Yazar, sözü edilen çalışmasında, genel anlamda tezkireleri, tezkirecilerin şair değerlendirme yöntemlerini, biyografik bilgi geleneğini bütün yönleriyle irdelemiştir. Hiç şüphesiz bütün bunlar içinde çalışmanın en can alıcı yönü, yazarın Arap, Fars ve Türk tezkirecilerinin tercih ettiği eleştiri terimlerini, büyük bir titizlikle karşılaştırmalı olarak incelemesidir. Ayrıca Çetindağ, sözü edilen eleştiri terimlerinin tezkirelerde yer alış sıklığını da tablolar halinde göstererek çok önemli katkılar sunmuştur (Çetindağ, 2010, 323-331). Tolasa'nın Osmanlı şiiri alanında önemli bir çalışma sahası oluşturup model alınan bu kitabı, görüldüğü üzere farklı ve özgün çalışmaların ortaya konmasında yol açıcı bir eser olmuştur. Harun Tolasa'nın Osmanlı edebiyatına özellikle tezkire çalışmalarındaki yeni bakış açıları getiren eserleri, Haluk İpekten (1926-1992) ve Mustafa İsen gibi bu alandaki öncü isimlerin çalışmaları ile birlikte ele alındığında bütünleyici bir işlevi yerine getirmiştir. Yine bu araştırmaların sonra gelen akademisyenler tarafından sürdürülmesi de büyük bir çalışma alanının ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Harun Tolasa'nın bu alana önemli katkılarından biri de ilk olarak Osmanlı Edebiyatı'ndaki divan önsözlerini (dibace) inceleme konusu olarak ele almasıdır. "*Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibace)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü*" adlı

“modern Türkçe uyarlama” olarak söz açar. Bu metnin, Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatıya dayanan eserler içinde önemli bir yer tuttuğunu belirtir.

Bu yazıyla daha çok Tolasa'nın genel çalışma alanları, özellikle üzerinde ısrarla durduğu konular, bunların daha sonraki araştırmacılar tarafından algılanış biçimleri ve eserleri hakkındaki eleştiriler üzerinde yoğunlaşmıştır. Harun Tolasa, derin bilgisi, titizliği ve model alınan eserleriyle Osmanlı edebiyatı çalışmalarında çok önemli bir isim olagelmıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (2000). “Klasik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve ‘Âbdâr’ Örneği”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2, 149-160.
- Aslan, Ü. (2007). “Klasik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10, 77-94.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Coşkun, M. (2003). “Mesnevilerde Klasik Şairlerle İlgili Değerlendirmeler”. *Journal of Turkish Studies [Türklük Bilgisi Araştırmaları] Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut. 27 (I)*, 313-368.
- Coşkun, M. (2005a). “Divan Şairlerinin Birbirleriyle İlgili Manzum Değerlendirmeleri”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 13, 87-128.
- Coşkun, M. (2005b). “Türk Divan Şairlerinin Birbirlerini Değerlendirme Tarzları”. *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI, 163-174.
- Coşkun, M. (2007). *Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit [Şairin Şaire Bakışı]*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çapan, P. (1993). *18. yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*. Basılmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çapan, P. (2002). “Zâtî Divanında Edebî Tenkid ve Değerlendirmeler”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (10. Yıl Özel Sayısı), 8, 11-48.
- Çapan, P. (2009). “Bir Üslup Unsuru Olarak Safayî Tezkiresi'nde Örnek Verme İşlemi”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, Bildiriler [Türk Edebiyatında Üslup Arayışları II]*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2010). *Şiir ve Tenkit* [Türk, İran ve Arap Tezkirelerinde]. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). “Divan Şiirine Stilistik Yaklaşım”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, Bildiriler [Türk Edebiyatında Üslup Arayışları II]*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Güleç, İ. (2007). “Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Journal of Turkish Studies [Türklük Bilgisi Araştırmaları]*, 31, II, 1-27.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Varmış Biz Burada Yoğ İken [Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun]*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, F. (1998). *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, F. (2003). “Tezkirelerde Şiirin Âhengini Belirten Kelimeler Üzerine”. *Milli Folklor*, 60, 110-115.
- Kortantamer, T. (1983). “Prof. Dr. Harun Tolasa: Sehi, Latifi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I”. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı). II, 205-207.
- Kortantamer, T. (2004). *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Haz. Şerife Yağcı, & Fatih Ülken. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, M., & Yekta A. (1999). “Divan Tahlilleri Üzerine”. *İlmî Araştırmalar*. 8, 209-219.
- Tolasa, H. (1980). “Şair Tezkirelerinde Örnek Verme İşlemi”. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, I, 199-230.
- Tolasa, H. (1982). “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”. *Ege Üniversitesi*

- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi, 1, 15-46.*
- Tolasa, H. (1999). "Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibace)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü". *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, H. (2004). *Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa [Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı]*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe Divan Dibaceleri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.